

SVEDOCANSTVO MIHAJLA MARIJA DATO U BEOGRADU 7 JULIA
1997

Ovaj intervju je sniman na audio kaseti za Americki Holokost Memorijalni Muzej (USHMM) u Va{ingtonu, zbirka D`efa i Tobi Her (Jeff and Toby Herr collection). Intervju je vodio i snimio Ja{a Almuli 7 jula 1997 u Beogradu, Jugoslavija. USHMM zahvaljuje D`efu i Tobi Her koji su omogucili snimanje ovog intervjeta.

Mihajlo, Vi, koliko znam, bili ste jedan od prvih Srba uhap{en u Nezavisnoj Dr`avi Hrvatskoj, posle propasti stare Jugoslavije, aprila 1941. i proveli ste do aprila 45. u stra{nom logoru Jasenovac. Ho}ete mi re}i kad ste rodjeni, gde ste rodjeni, kog ste zanimanja i kako je do{lo do Va{eg hap{enja?

- Rodjen sam u Obrovici, to je jedno selo kod Bjelovara. Zanat sam u~io u Bjelovaru kao vodoinstalater, bio sam kao takav kao zanatlija, u sindikatu, organizovan i 41. godine.

Kolko ste godina imali, kad ste rodjeni?

- Rodjen sam 11.10. 1918. godine.

Ka`ite, Bjelovar gde se nalazi i to Va{e selo?

- Devedeset i ne{to kilometara od Zagreba, prema Slavoniji na istok. Moje mesto, gde sam ja rodjen isto negde oko 10 kilometara od Bjelovara, to je neki regionalni centar, zna~i, poljoprivredna bogata oblast Slavonija, u Hrvatskoj.

Gde ste radili pre rata, 41?

- Radio sam gde sam i u~io zanat kod Vladimira Kralja u Bjelovaru , tu sam jedno vreme radio i igrao sam fudbal, dru`io sam se sa bra}om Baki}, sa njima igrao fudbal, i{li smo na te sastanke kao sindikat, organizovani i

dolazio je kod nas u Bjelovar Grga Jankes kao da nam pri~a o sindikatu i o organizaciji i 41. godine, kao dobar omladinac palo je na mene, ~im je rat, okupirana Jugoslavija, tu je ve} bilo kome{anje, povezivanje te partijske organizacije i to, i mene kao takvoga, valjda najpoverljivijeg i najsigurnijeg odrede me da nosim pismo u Zagreb iz Bjelovara i da }e me u Zagrebu na }o{ku Zvonimirove ulice i taj takozvani Tergen u Zagrebu gde je bila d`amija da }e me tu sa~ekati ~ovek kome treba da predam pismo. Ja nisam znao ko je taj ~ovek ni {ta je ni ni{ta, ali su mi kazali da }e on imati za reverom crveni karanfil i da }e do{i da mu ja to pismo predam. Ja sam do{ao u Zagreb, oti{ao odmah na }o{ak te Zvonimirove ulice, gledam nema nikoga sa crvenim karanfilom. Medjutim, u medjuvremenu ceo taj takozvani EN su opkolili i nastalo je hap{enje. E, sad po{to ja nisam na{ao ovog ~oveka kome treba da predam, ja sam pretpostavio da je to pismo {to se ti~e partijske organizacije i toga svega, nisam na{ao njega da mu to predam, a nisam smeо da zadr`im to pismo kod sebe, jer ~im bi na{li pismo kod mene imali bi jasnu sliku i {to ka`e pored mene {to bi uhapsili, uhapsili bi i druge koji su bili ne{to ozna~eni u tom pismu. Kada sam video da njega nema, {ta mi preostalo, preostalo mi samo to da sam izvadio pismo i bacio ga u kanalizaciju. U tom medjuvremenu nas su pokupili. To je bila jedna racija, odveli nas u jednu veliku prostoriju, u jednu zgradu. Sad kako nas sa~ekali i {ta su sve radili sa nama, {amarali, tukli.

Koga su sve uhapsili?

- Ko se na{ao u tom krugu gde je bila ta racija. Tu je bilo i Jevreja i Srba i svega.

Je li bilo i Hrvata?

- Bilo je i Hrvata. Njih su pu{tali odmah, Hrvata je malo ostalo.

Zadr`ali su samo Srbe i Jevreje?

- Srbe i Jevreje zadr`ali u toj zgradbi, i onda uve~e tako oko sedam-osam sati, do{la je marica i one koje su pustili ti su oti{li a mi koji smo ostali strpali nas u maricu i prebacili nas sa Savsku cestu.

Koliko vas?

- U prvoj marici je bilo nas mo`da 15-20.

Ko je to bio?

- Me{ano je bilo.

S kojim razlogom su vas vodili?

- S kojim razlogom. ^im su tra`ili generalije od nas ve} su imali jasnu sliku, apsili se Jevreji, apsili se Srbi a sve {to ka`e, ime, prezime, generalije, a sve to govori da su Jevreji i Srbi. Nas su zadr`avali a one sa hrvatskim imenima, dokazivanje ko je i {ta je njih su pu{tali.

Sad da se vratimo, Vi ste bili ~lan sindikata u Bijeljini?

- Da.

Da li ste bili ~lan komunisti~ke partije ili ste bili simpatizer njihov?

- Ne, nisam ja bio ~lan partije, ja sam bio simpatizer zato {to sam se dru`io sa takvim ljudima koji su bili ~lanovi partije, recimo, bra}a Baki} oni su bili ~lanovi partije, oni su bili ~ak {ta-vi{e ne{to u tom komitetu.

S kim ste se vi sprijateljili?

- Sa njima sam igrao fudbal.

Ko vam je dao pismo da nosite u Zagreb?

- Pa taj, jedan od bra}e Baki}. On mi dao pismo.

Kad su vas uhapsili, kad vas zadr`ali posle te policijske racije u EN u Zagrebu, je su li vas za ne{to okrivili?

- Ne, samo zato {to smo Srbi i Jevreji. Nisu mogli da me okrive jer ja nisam imao kod sebe nikakvu dokumentaciju da sam u nekoj organizaciji.

Jeste imali li~nu legitimaciju, identitet da doka`ete?

- Jesam.

Zna~i ispravni gradjanin?

- Ispravni gradjanin, samo mi nije valjalo prezime i ime, zato me i nisu pustili.

Odvezu vas u zatvor u Ulici Savska cesta?

- Da, tu je bio zatvor, tu su nas oterali, i onda onim putem normalno, prvo ide saslu{anje. I sad normalno, oni su od mene tra`ili da priznam za neke stvari tamo {to se ti~e komunista, ovoga ili onoga. Recimo, zato {to nisam znao, ja sam znao za ove s kojima sam se dru`io i s kojima sam igrao fudbal i sve, ali sam bio toliko svestan, razumete, i ra~unao sam ako sam ja uhap{en i ako sam ja u zatvoru ne}u drugog da strpam u zatvoru, tako da sam ja sve odbijao {to se ti~e njih, {to su oni postavljali pitanje. Oni, ne samo od mene nego od svih nas tra`ili su da ka`emo, e taj je ~lan partije, taj je omladinac, taj je skojevac, recimo ja sam to odbijao, rekao sam ja neznam ni{ta, ja sam zanatlija, vodoinstalater, igrao sam fudbal, dobri su drugovi, dal su oni komunisti ili {ta ja to neznam ni{ta.

I da li je bilo batina?

- Bilo je batina, bilo je udaranja, {to se ti~e toga za priznavanje, da priznamo, ja sam njima kazao, vi mene mo`ete da ubijete ja ono {to neznam, neznam. I onda kao to sudjenje.

[ta, bilo je sudjenje?

- Da, bilo je sudjenje, ja sam bio osudjen dve godine.

[ta je stajalo u optu`nici?

- U optu`nici, {ta ja znam, nepo`eljiv, nepopravljiv.

Neko delo, nezakonito?

- Delo, to je da sam bio sindikalista, ni{ta drugo, sindikalista, da sam zanatlija, omladinac, oni su mene metnuli kao omladinca, njima je mo`da to odgovaralo, mo`da nije, ja to ne znam.

Osude vas dve godine, ~ega?

- Na dve godine logora.

Jel pisalo, kakvog logora?

- Sabirnog logora. I onda su nas izveli jednog dana i druge osudjivali, povezali lancima, i sa Savske ceste nas vodili na `elezni~ku stanicu. Na `elezni~koj stanici nas strpali u vagone i u zatvor Kraplje.

Gde je Kraplje i {ta je Kraplje?

- To je jedno selo, al mi nismo bili u selu, i{li smo u selo na rad, ali to je jedna {uma, tu su bile kao provizorne barake, duvalo kroz te daske, i to su bile barake podignute na stubove, zato {to se tu izlivala voda i dolazila poplava, dok oni nisu osnovali ovaj logor na ciglani.

E, sad mi ka`ite, Kraplje je isto u regiji Slavonije?

- Kraplje je 14 kilometara daleko od Jasenovca prema Sisku.

To se Slavonija ra~una, u isto~nom delu Hrvatske, to je poljoprivredni kraj.

Je su li vas dr`ali u {umi ili na nekom proplanku pored sela Kraplje?

- U {umi, tu gde su bile barake, tu smo i spavalii.

Kolko je bilo baraka?

- Tri barake. Zato {to je to bilo iz po~etka.

Kolko je vas bilo i kad ste doterani tamo, maja, juna 41?

- U maju.

Kolko je bilo ljudi u barakama?

- Ne bi mogao da vam ka`em ta~an broj, ali bilo je oko hiljadu dvesta.

U te tri barake, to su bili to ljudi po nacionalnosti i veri?

- Jedino Hrvati su bili oni za koje se dokazali ili za koje se znalo da su ~lanovi partije, a ostalo. A ovo {to je ostalo, Jevreji, Srbi, Cigani.

Kako su izgledale te barake?

- Kako da vam ka`em.

Je su imale krov, pod?

- Imale su krov, imali su sve, ali sve to je bilo {uplje.

Izmedju dasaka, zidova bilo je zazora?

- Po jedan prs si mogao da gurne{ izmedju dasaka, tek onako sklepano.

Jel bilo kreveta drvenih?

- Na sprat?

Jeste li dobili pokriva~e?

- Kako se ko sna{ao.

Nisu vam dali, slamu }ebad?

- Ne, kako se ko sna{ao, tako smo spavali, ako sam skinuo moj sako pa ga stavio pod sebe ili na sebe.

Kakva je bila hrana?

- Kako da vam ka`em, mogu da vam ka`em, ovako, kad uzmete 100 litara vode i sipate pet kilograma sojinog bra{na. Kolka je ta hrana i to {to se napravi dobijete svega pet litara.

Bez soli, masti?

- Kakva mast, ni govora mast.

Povr}e, meso?

- Ma kakvi.

Jeste dobijali hleb?

- Nismo.

Kako se zvao sabirni logor?

- Kraplje.

Sad mi ka`ite, to je u vezi ishrane i u pogledu spavanja, je su li vas terali na rad tamo?

- Svaki dan.

Od kad do kad i {ta ste radili?

- Od {est do {est.

Kakve vrste radova?

- Da bi spre~ili tu poplavu i to.

Dobro u toj {umi, pored tog sela Kraplje, kakva je tu voda nailazila?

- Sava.

Jel to na obali Save?

- Nije daleko, Sava nije daleko. Negde 50-60 metara.

Jel Sava plavila?

- Zato su nas odatle i preselili.

Dobro, ali u medjuvremenu, jeste vi radili na za{titi tog terena od voda ili ste sekli {umu?

- Sekli smo {umu i donosili takozvane {ipove da bi se to malo zagradilo i nanosili zemlju, kopali.

Ko vas je tamo ~uvao?

- Usta{e, usta{ki stra`ari.

Ko vam je bio komandant logora?

- Oni se menjali po nedelju, dana jedan, po nedelju dana drugi, {ta ja znam.

Jel ste imali neku unutra{nju upravu za rade?

- Ne to je dolazilo sa druge strane, sa takozvanoga Zdruga. Taj Zdrug je bio u samom Jasenovcu.

Zdrug je ustvari, usta{ka jedinica, komanda, usta{ke milicije, u samom logoru Jasenovac, Kraplje je bio deo kompleksa logora Jasenovac, zvao se kako?

Kraplje III.

Ali ve} deo sabirnog logora Jasenovac.

- I po tome je isto Ciglana prozvata docnije.

Sad mi recite, zna~i te usta{e, stra`ari bili su slati iz Zdruga, iz komande i to su bili {ta?

- To su bili samo ti tako, bili su obi~ni vojnici, obi~ni ~arkari.

Kako su postupali prema zatvorenicima?

- Postupali su tako kako su dobili naredjenje.

A to kako je bilo?

- Pa, batinanje, teranje na rad i maltretiranje i izmi{ljanje, sistematsko uni{tenje, {to gore postupa prema nama, onda se {to pre umre, izgubi `ivot.

Kakvi su to lo{i postupci?

- Pa, batine, taj te`ak rad, slaba hrana, slabo odmaranje ili kako da nazovem ti slavi uslovi, takozvano sistematsko uni{tavanje.

Jel postojala neka ambulanta?

- Ne, nije. I to se izmi{ljalo na svakom koraku ne{to novo da bi se {to vi{e uni{tilo.

Da li je bilo smrtnih slu~ajeva?

- Koliko, svaki dan je umiralo po pet-{est, desetak.

Od ~ega?

- Od batina, od sva~ega.

Jel bilo bolesti?

- Bolesti je bilo, samo niko nije le~io.

Kakve su bolesti bile?

- Dizenterija, zapaljenje plu}a.

Kakve ste klozete imali?

- U barakama smo imali te takozvane kibl, a napolju je bilo kao poljski, ali to se zvalo natrina, to nije bilo ni pokriveno ni ni{ta, samo iskopana jama, napravljena daska, gde vi, izvinite ~u~nete i vr{ite nu`du.

To je bilo ogradjeno ~ime, te tri barake?

- @icom.

Jedan red, dva reda?

- Dva reda, jedan red pa onda izvestan prazan prostor pa opet `ica.

Jel bilo stra`arskih kula naoru`anih?

- Ne, tamo nije bilo, tamo su samo stra`ari ovako stra`arili. Mi nismo mogli kad dodje vojski pove~erje, niko nije smeо da izlazi iz barake i ni{ta zato {to

je u barakama bile ti kible za vr{enje nu`de, tako da se napolje nije smelo da se izlazi a okolo barake su bili stra`ari.

Jel ste tad zaveli sistem {efova baraka?

- Bili su uvek ko odgovara za baraku, onda prvenstveno, kad oni obilaze onda prvo tra`e toga doti~noga odredjenog za to da ka`e {ta ima novoga, da li je brojno stanje isto.

Ko je bio u va{oj baraci {ef?

- Bio je neki Jevrejin, samo ne znam kako se zvao, mislim u mojoj baraci gde sam ja bio.

Kako se on pona{ao prema zato~enicima?

- Pona{ao se kao svaki zato~enik, {to je smeо, {to nije smeо on se malo prilagodio i njima da spa{ava svoj `ivot.

Ali nije vas maltretirao?

- Ne, oni nisu maltretirali. Posle kad smo pre{li na ciglanu onda je bilo drugo.

Dobro, to }ete posle re}i.

Kolko vas je tada bilo u toj baraci?

- Baraka je bila otprilike, bilo nas je stotinak.

Kolko je baraka bila duga~ka?

- Baraka je bila duga~ka negde oko 12 metara.

Je su li kreveti bili drveni, na sprat?

- Drveni, drveni, na sprat.

Po kolko je u krevetu spavalo?

- U krevetu, oni su dovodili, ~im se pove}ava stanje tog samog logora oni su, ja sam recimo spavao sam u jednom krevetu, e, sad se pove}ao broj, ja sam dobio kolegu koji je spavao samnom. Nas dvojica spavamo, onda je do{ao neki drugi, pa nam metuli i tre}ega, pa smo spavali po trojica. Nisi mogao da spava{ normalno nego si spavao levo, desno, s boka i tako dok oni nisu po~eli likvidirati.

Kad su po~eli likvidirati?

- Oni su po~eli likvidaciju stalno te nemo}ne bolesne.

Kako su ih likvidirali?

- Ne znam.

Dal ih odvodili negde?

- Odvodili, streljali.

Dal su ih odvodili nasumice ili sa zbora apela?

- Ne, oni su znali da recimo, ja sada ne mogu to ta~no da ocenim kako je bilo, oni su znali kad smo mi spavali, oni su znali da ulete u baraku od koga su dobili naredjenje, verovatno da su dobili od svoje komande da treba toliko i toliko da likvidiraju. Udu u baraku i ka`u: ti, ti, ti, ajde izlazi. I ti koje odbroji oni izadju a mi ostajemo, sad na koji na~in su ih ubijali i gde su ih vodili, ko zna.

Ti se ljudi nisu vra}ali?

- Ne, nikada.

Je su li to birali slabije, starije?

- Slabije, starije i te od kojih vi{e nisu mogli da imaju koristi. To je bio taj sistematski medij, tro{io im tu hranu koja ne valja, oni su ih likvidirali da bi napravili mesto drugima koji dolaze.

Jel su ~esto dolazili novi transporti?

- Pa, dolazili su kako su ih ovi slali iz Zagreba i iz tih mesta.

Svakog dana, svake nedelje, svaki drugi, tre}i dan?

- Retko je bilo da nije svaki dan dolazilo.

Jel su to grupe bile?

- Po nekada je bilo po dvadeset, po petnaest, po deset.

Ko su to mahom ljudi bili?

- Ti koji su nepo`eljni bili za njih.

Ko?

Jeste li imali Cigane?

- Jesmo. Kazao sam malopre, ve}inom Romi i Srbi i Jevreji.

Jel bilo vi{e Jevreja nego Srba?

- Mala razlika bila. Skoro isto.

Odakle su bili Jevreji?

- Iz Sarajeva, Tuzle iz tih mesta u Bosni, Jevreji iz Djakova, Osijeka, Slavonije.

A Srbi, odakle su doterani?

- Bili su manje-vi{e Jevreji, Srbi i Romi su bili takore}i iz istih mesta.

I sad dokle ste Vi bili u Kraplju i za{to su vas evakuisali?

- Evakuisali su nas zbog poplave.

Sava poplavila, kad je to bilo?

- Da, 41. kad je osnovan.

Kod meseca?

- Avgusta meseca, onda je osnovana Ciglana.

Recite mi, da li je tada ceo logor preme{ten u Jasenovac i ukinut?

- Ceo.

Kako je izgledalo to vreme, je su li vas postrojili?

- Postrojili nas i od Kraplja nas vodili prema Jasenovcu, usput su ubijali, a neki su umirali u jendecima.

Pazi, to je bio avgust 41. Nezavisna dr`ava Hrvatska usta{ka osnovana aprila, zna~i, maj, juni, juli, avgust, to je ~etiri meseca, jel su ve} toliko ljudi bili iscrpljeni da nisu mogli da stignu od Kraplja do Jasenovca?

- Bili su iscrpljeni iz razloga toga jer su oni ve} bili u onom zatvoru, nisu saslu{ani, dobijali su batine.

Kolko je daleko Kraplje od Jasenovca?

- 14 kilometara.

Jel ste i{li pe{ke?

- Pe{ke.

Niz Savu?

- Pa da.

Kakav je to put bio?

- Ovaj kolski put, selja~ki put.

Jel ste i{li pe{ke il trkom?

- Kako se njima prohtelo, onima stra`arima kako se prohtelo da idemo polako ili da tr~imo.

Kolko je ljudi padalo?

- Ja ne bi mogao ta~an broj da ka`em, ali mnogo je ljudi palo i mnogo je ostalo na putu na tih 14 kilometara. Dal su ih nekada pokupili, sahranili ili nisu ne znam, svako je gledao sebe, svako je gledao da sebi spase `ivot, prilagodjavao se njihovim turturama.

Ka`ite mi kad je bilo da usta{ki stra`ar udari zato~enika tokom tog mar{a, ~ime?

- Kundakom, batinama.

S kojim razlogom, jel zato {to je ostajao ili?

- Tu nema razloga, to mu se prohtelo tako da bi pokazao privr`enost vlasti.

Ko su bili ti stra`ari u samom po~etku usta{kog re`ima?

- Ve}inom su bili Hercegovci, Hrvati koji su, bilo je Zagrep~ana iz Kri`evaca, bilo je iz svih tih krajeva koji su stupili u taj usta{ki pokret, u tu usta{ku vojsku.

Jel to bili usta{e od ranije ili novo regrutovani?

- Pa, bilo je koji su bili od ranije, a bilo je i koji su novo regrutovani.

Je li vas psovali, kako kojim re~ima?

- Brutalnim izrazima, majku, ovo, ono, ne bi mogao da se izrazim tako ali ne{to {to se ne mo`e zamisliti ljudski razum da ~ovek kod ~oveka mo`e tako ne{to da radi. I svaki usta{a koji je ubio jednog zato~enika palo mu na pamet

da pro~isti cev od pi{tolja i slu~ajno vi ste nai{li, on je izvadio pi{tolj i on vas ubio. On za to nikome nije odgovarao.

Ubijanje zato~enika od strane stra`ara nije bilo ka`njivo.

Da li je logor Kraplje posle toga obnovljen?

- Nije.

A evakuacija je bila zna~i avgusta 41, leti.

- Po naredjenju samog Luburi}a da je osnovan ovamo logor.

Ko je bio Luburi}?

- On je bio komandant svih logora.

Kako se zvao po imenu?

- Vjekoslav Luburi}. Bio je general.

Sad mi recite, kolko vas je stiglo u Jasenovac?

- Mogu ovako da vam ka`em, ve}ina, mnogi ljudi mogu da zahvale zanatu.

Stiglo nas je mo`da tu tek desetak.

Ne vi{e?

- Ne.

Kolko vas je krenulo?

- Pa ostali su tamo pobijeni i {to ka`e, mnogi su se i sami sebi oduzeli `ivot, pove{ali.

Vi ste mi u po~etku rekli da je u Kraplju bilo 1.200 ljudi?

- Da, bilo je 1.200 ljudi, od njih je pobijeno, kao {to udju u baraku i ka`u ti, ti i ti.

Kolko vas je stiglo u Jasenovac?

- Stiglo nas je oko 30. I to sve manje-vi{e zanatlige.

Za{to zanatlige, jel zato {to su bili izdr`ljiviji?

- Nije da smo bili izdr`ljiviji, nego smo bili registrovani u njihovim o~ima da im mi trebamo pa nas nisu ubijali, jel to je recimo ratno stanje, tu je ta ma{inerija koja zahteva sve mogu}e zanate.

Jer u Jasenovcu su postojale odranije radionice firme Baki} pa su usta{e te radionice htele da iskoriste.

- Dabome. Dobro, neke radionice su posle podignute i to sve, od Ba~i}a je ostala ciglana, ostala lan~ara, ostala je ekonomija, to je od tih starih zgrada koje je dr`ao Ba~i} pre rata, a posle su podignute stolarija, zlatara i ostale, hemijska, kerami~ka.

Sad mi recite, jel mogu}e da je samo vas trideset stiglo, pa kolko je krenulo u mar{?

- To ne znam, krenulo je vi{e od trideset. Oko 100 do 120 ljudi ako ne i vi{e. Ja sam recimo krenuo. U toj koloni, pet, {est ili deset u koloni, a kolko ima jo{ iza mene.

Jel vas nisu postrojili pre nego {to ste krenuli?

- Postrojili nas.

Videli ste kolki je stroj?

- Ja sam video kolki je stroj, al u tom stroju su oni udarali, tukli i dal je neko podlegao tim batinama ili toj torturi to ja ne znam.

Jel bilo pucanja?

- Bilo je, ubijali su iz pi{tolja, mislim onako po celoj koloni. Ka`em to je bilo, kako su oni politiku vodili i {ta su sve hteli sa tim, da su znali za nas svakoka ko je zanatlija.

Oni su znali da ste vi zanatlija?

- Da, i mi smo uvek bili odvojeni.

[ta su zanatlije radile u Kraplju?

- Ne, u Kraplju nije tamo zanat radio, radjeni su u toj {umi, u to selo Kraplje i{lo se na rad i tamo su stanovali i usta{ki oficiri, onda se i{lo kod njih da se ~isti, da se neguje stoka.

To selo Kraplje, ~iji su stanovnici bili u Kraplju?

- Srbi.

U va{e vreme u aprilu jesu jo{ Srbi bili?

- Ne, tu je posle jo{ bilo malo Srba, odselili se, pobegli su ljudi, tako da je selo bilo skoro prazno.

Kao u Jasenovcu?

- Pa da, u Jasenovcu su svi Srbi pobegli, naselile se usta{ke porodice.

E, dobro, kad ste do{li u Jasenovac, je su li vas dotali pred komandu ili direktno u Ciglanu, u tunel. Ciglana, to je nekad bila ciglana bra}e Baki}, ta ciglana je bila opkoljena bodljikavim `icama.

- Ne, mi kad smo do{li to nije bilo `icom opkoljeno. To je bio prazan prostor a `ica se kasnije metalo.

Kad se metalo `ica?

- Kad se logor pove}avao, mi kad smo do{li mi smo bili rasporedjeni u radionicu avgusta 41. godine. Mi smo bili rasporedjeni u radionicu a posle nisu i{li u Kraplje nego recimo koji su dopremani iz mesta iz Zagreba ili kozna odakle ve}, onda se logor ogradio `icom.

Kad ste vi do{li u logor Jasenovac u deo zvani Ciglana, kolko je tamo ljudi bilo, dal imate neku predstavu?

- Niko nije bio. Mi smo prvi do{li, nas oko 30, 50.

Jel bilo nekih baraka?

- Ne, mi smo to sve podizali.

Gde ste spavali prvu no} kad ste do{li?

- Spavali smo gde je bila takozvana krpara, nije bilo ni krova ni ni{ta, neka zgrada bez krova, i tu su nas strpali.

Jel to zidano, ili od dasaka?

- Ne, to je zidana zgrada.

Za{to nije imala krov?

- Pa, {ta ja znam.

Je li bilo postelja?

- Ne, spavali smo na slami.

Zna~i vi ste na{i prvi stanovnici logora Jasenovac?

- Mi smo prvi koji smo do{li, prvu no} smo tu spavali, onda su oni nas pitali {ta si ti, {ta si ti, i onda nas rasporedjivali. Metalci u lan~aru kao seljake ili ve} kako bi znao da ih nazovem njih u ekonomiju, gradjevinski neki stru~njaci na ciglanu, elektri~ari u elektri~arsku radionicu.

Ko je postavljao `icu u logoru?

- Zato~enici, ko }e drugi, ne}e usta{e.

Jel bilo baraka?

- Barake su posle podizane.

Kad?

- U periodu od kada smo mi do{li, svaki dan se barake podizale. To nisu bile barake kao u Kraplje, to su bile barake koje su bile stabilne, {to ka`e malo kulturnije i lep{e gradjene.

Ko je gradio?

- Zato~enici.

Zato~enici, i `icu, opet `icu. Kakva je bila stra`a?

- Stra`a je bila isto usta{ka.

Kakva je bila hrana?

- Rekao sam kakva hrana.

Jel ista u Jasenovcu kao u Kraplju, supa od kukuruznog bra{na?

- Supa od kukuruznog bra{na, supa od kupusa, od krompira, supa od...

Kolko puta dnevno?

- Tri puta dnevno. Onda supa od repe.

Jel ste dobijali hleb?

- Ne. To je sve bez masti.

Kolko ste puta dnevno dobijali tu hranu?

- Tri puta.

Po kolko, po litar, pola litra?

- Po pola litra.

I bez hleba?

- Bez i~ega.

Vi ste bili rasporedjeni u lan~ari. Kad ste pre{li sa te krpate na slami da spavate u baraku?

- Pa, dva dana smo bili, ne u barku nismo bili, posle kao zanatlige smo bili podeljeni u radionice.

U kojoj ste vi bili radionici podeljeni?

- U lan~ari.

[ta se tamo proizvodilo?

- Proizvodili su se lanci, mislim sve {to se ti~e metalna.

Kolko je tu bilo radnika?

- Sama lan~ara brojala je negde oko 30.

Ko je bio od strane zatvorenika {ef radova u lan~ari u to vreme?

- In`enjer Salamon, Jevrejin, a grupnik je bio Blauhorn.

Kakva je razlika izmedju grupnika Blauforn, on je bio grupnik, {ta zna~i grupnik?

- Kao {ef u lan~ari.

[ta je bio posao in`enjera Salomona?

- In`enjera Salamona je bio posao razumete, kad se dobije naredjenje iz uprave logora da se treba ne{to da se izradi on kao in`enjer pravio je sporazum sa njima.

Ko je sad bio {ef - Salomon ili Blauforn?

- Blauforn je bio kao grupnik, a Salamon je bio kao in`enjer.

A ko je usta{a bio iznad njih nadzorni?

- Pa, upravnik logora.

^ekaj, jel nije bilo u samoj lan~ari nekih usta{kih ~asnika koji je tu zapovedao?

- Bio je kao kontrolor.

Ko je to bio u to vreme?

- Bilo je njih vi{e, bio je i Matkovi}, Matijevi}, Metla^. To su oni isto podelili po strukama.

Kako se taj Blauforn pona{ao prema vama radnicima?

- Nije mogao ni{ta da se pona{a jer je i on bio zato~enik.

Jel bio grub, jel bio...

- Ne, nije.

A in`injer Salamon?

- I on je bio jo{ bolje nego Blauforn. Blauforn je bio kao figura, a glavni je bio Salamon.

Da li je Salamon i Blauforn, da li su pravili neku razliku medju zato~enicima Srba i Jevreja.

- Ne, nisu.

Pa da povla{ }uje Jevreje a zapostavlja Srbe.

Kod od 30 radnika u to va{e vreme 1. avgusta 41, dal se se}ate kolko je bilo Srba kolko Jevreja?

- Jevreja je bilo vi{e, u samoj radionici, u samoj lan~ari, a bilo je i Srba.

Kako tuma~ite to?

- Nije bila velika razlika, bio je ujedna~en broj.

Gde ste spivali?

- U samoj lan~ari.

Jel to bila kao neka mala fabrika?

- Posle kad su nas podelili po radionicama svi zanatlije smo spivali u radionicama, a ne u barakama.

Vi, od avgusta kad su vas poslali u lan~aru ste odmah spivali u radionici?

- Ne odmah, ba{, mislim dok se taj isti in`injer Salamon na tome je insistirao da ti zanatlige koji su zanatlige u lan~ari da budu tu na okupu da tu spavaju, za{to, zato po{to su svi spavali u barakama a znalo se da usta{e ulete no}u u barake, da pokupe, ne pitaju}i dal si zanatlija ili nisi, samo ka`u napolje, napolje, i zato je Salamon insistirao na tome da bih nas zadr`ao, taj kadar zanatlijski da bi mogao da izvr{i ona naredjenja koje on dobije od uprave, insistirao da radnici iz lan~are, iz stolarije, elektri~ne radionice da spavaju u radionicama, i onda su nas prebacili iz baraka u radionice.

Gde ste spavali, jel u nekim potkovljima, mo`da, u nekim posebnim prostorijama?

- Ne, gde je ko stigao, napravili smo, recimo, dva nogara, tri daske i onda drveni krevet, izmedju samih ma{ina, pa na tezgama, gde je ko na{ao mesta.

Kako nije smetalo va{im radnicima?

- Ma ne, to ujutru kad se ustane, uvek je to moralo da se skloni.

Da li ste tu mo`da dobili neku prostirku, neko }ebe, neki jastuk?

- Ko se kako mogao da snadje.

Nisu vam usta{e davale ni{ta?

- Ma, jok.

Dal ste dobijali tada neku logorsku uniformu ili ste bili u svojoj ode}i?

- Ne, nismo, nikakve uniforme nije bilo.

Dal ste vi tad mogli dobijati pakete?

- Mi smo dobijali pakete, ali to je potrajalo dugo i dugo vremena.

Kad ste vi dobili paket i od koga?

- Pa, majka mi je bila u Beogradu i preko jednog in`injera odavde u Beogradu, ka`em mlinski in`enjer, on je kao takav stru~njak prelazio u Zemun. Zemun je susedni grad Beogradu i on je bio tad anektiran od nezavisne dr`ave Hrvatske.

[ta iz Zemuna vam slao po{tom pare?

- On je, recimo, moja majka se s njim dogovorila, ona je bila nastojnik ku}e i ona preko njega, kako se ona sporazumela, ona njega zamoli, jer ona odavde nije smela da nosi paket u Zemun, taj paket je spakovan u Zemunu.

Kolko je bio te`ak taj paket?

- Pa, tri do pet kilograma obi~no.

Svaki kolko ste mogli da primate paket?

- Mi smo mogli da primamo paket.

Jel neograni~en broj paketa ste mogli primati, kako, svakog dana, nedeljno, jedanput mese~no?

- Ne, jedanput mese~no.

[ta je moglo biti u paketu?

- Znate {ta, {ta je moglo biti u paketu, {ta }e vama spakovati majka, `ena, brat, spakova}e ono najosnovnije i najbolje, ali mi to ne dobijemo. To prvo paketi idu u takozvanu paketarnicu, tu se dovezu sa po{tom tu usta{e raspakuju pakete, otvore i uzmu {ta njima treba i uzmu {ta ho}e, a ostalo daju vama.

[ta je vama ostajalo?

- Ostalo je recimo, pasulja, ina~e slaninu, {e}er i to, to su oni uzimali.

Jel ste vi mogli to da kuvate, taj pasulj, to bra{no?

- Jesmo, mogli smo, mi su u lan~ari naro~ito mogli da kuvamo jer smo imali kova~ke vatre.

U samoj radionici ste mogli da kuvate, nisu vas ometali u tome?

- Ne.

Dal ste mogli da se dopisujete s majkom?

- E, to smo samo dobili jedanput odobrenje to je da mo`emo da pi{emo kartu, ali po njihovom naredjenju {ta smem da upi{em.

Kolko puta ste smeli da {aljete kartu?

- Mese~no jedanput.

Kako je majka znala da ste vi uop{te uhap{eni i da ste u Jasenovcu?

- Ona je znala zato {to tamo kod Bjelovara ja sam imao tetku, kako je njoj tetka javila da sam ja uop{te uhap{en neznam, dok sam bio jo{ u Zagrebu ja sam preko veze sa jednom dopisnom kartom pisao tetki, tako da je tetka znala.

A dobro, majka, dokle je ona bila u va{em selu, otkud ona u Beogradu?

- Kao izbeglica je pobegla.

Kad je pobegla?

E, to ne bih znao da vam ka`em.

Sama je pobegla?

- Sama.

Iz Slavonije u Beograd?

- Da. U leto 41. Iz Bjelovara je 41. do{la ovde u Beograd.

Kako je pre{la neznate?

- Neznam. Tu sam je na{ao, dobro pre{la je ona zato {to je odande bilo mnogo izbeglica, kao recimo i danas, ovi iz Bosne izbeglice ustaju da idu ovamo. Srpske izbeglice idu prema Beogradu tako je i ona stigla.

Jeste li imali brata, sestru, oca?

- Otac mi je umro jo{ 38.

Brata, sestru?

- I brat mi je umro kao dete.

Zna~i, bili ste tad jedinac, samo vi i majka?

- Da.

[ta je bila majka, obradjivala zemlju?

- Nije obradjivala zemlju i dok je otac bio `iv, otac je i{ao da radi kod seljaka, a majka je i{la da pere tudji ve{, da bi nas i{kolovali.

Zna~i, niste imali zemlju a otac vam je bio poljoprivredni radnik?

- I{ao je kod seljaka da radi.

Jeste li imali neku drugu rodbinu sem te tetke u Bjelovaru?

- Nisam, imao sam tetku po majci, a imao sam tetku po ocu.

Jel su oni pre`ivelni rat?

- Te dve tetke, jedna je u Beogradu, a druga je ubijena u Jasenovcu.

A {ta je bilo sa va{im seljanima iz tog mesta gde ste rodjeni?

- Pa isto {to i sa drugim seljanima.

Obrovnica kraj Bjelovara, {ta se desilo s njima?

- Pa isto kao {to i sa nama, odvodili su ih i njih su doterivali u logor.

Zna~i i tu su tetku iz sela doveli u Jasenovac samo ona nije bila gde sam ja rodjen, ve} je bila u drugom selu jer ona je bila udata, dovedena u Jasenovac, nekoga su u Jasenovac, nekoga su slali za Nema~ku.

Njena, deca, jel imala decu?

- Jeste, i ona je ubijena. Ja sam moju tetku video kad je vodili na ubijanje.

U Jasenovcu?

- Pa da.

Kad je to bilo?

- 43. godine.

Kako se zvala tetka?

- Ana Po~u~.

Ka`ite mi u kom delu Jasenovcu je ona bila?

- Ona je bila u selu Mlaki, to je isto bio deo Jasenovca.

Je su tamo bile samo `ene u selu Mlaki?

- To je bila ekonomija.

To je bilo poljoprivredno dobro, jel ona tu radila?

- Pa sigurno.

Jel su samo nju odveli ili vi{e njih?

- Ma jok, kolona.

Gde ste vi videli tu kolonu?

- Prolazila iz Mlake iz Jasenovca u Donju Gradinu i odveli da likvidiraju.

Iz sela Mlake, kolko je to daleko od sela Jasenovac?

- Pa to je izmedju Gradi{ke i Jasenovca.

Kolko je `ena bilo tad u koloni, ~etiri, pet ili pedeset?

- Ma, bilo je vi{e od stotinu.

Mladje starije.

- Me{ano.

Da li je bilo i dece?

- Bilo je i dece.

I, iz Mlake preko Jasenovca vodili su ih kuda?

- Iz Mlake preko Save u Donju Gradi{ku.

Skelom su ih odvodili preko Save u selo Gradinu, gde je bilo mesto ubijanja.

Jeste li se pozdravili sa njom, jeste joj rukom mahnuli?

- Ma, kakvi, gde smete to.

Jel ona vas videla?

- Videla je i ona mene i ja nju.

Kako je izgledala?

- Iscrpljeno kao i svi.

Kolko je imala godina?

- Kada je ubijena, bila je oko 62, 63. godine.

A druge `ene jel su bile isto, starije ili mladje?

- Bilo je devojaka, bilo je srednjih `ena, starijih, mlađih. To je bilo 43.

Kog meseca, da li znate?

- Neznam ta~no kog meseca je to bilo.

Dobro, da li je tada logor Mlaka bio likvidiran ili nije?

- Nije.

Za{to su smanjivali broj?

- Da naprave mesto novima koji dolaze.

Jer, te mladje `ene bile su korisne na radovima.

- Bile su korisne, e sad, za{to su ih kupili i pobili ja ne mogu da ka`em, neznam.

Zna~i vi nju videli, ona vas?

- Niti sam ja njoj mogao da pomognem ni ona meni?

Kolko ste bili daleko bili?

- Ja sam slu~ajno nju video, video sam da ide kolona `ena, provuko se eto tako da nekako dodjem {to bli`e da vidim da li ima nekog poznatog i tako i slu~ajno sam nju ugledao. Pogledom smo se pozdravili i ni{ta drugo.

Da li su oni bili svesni da ih vode preko Save na ubijanje?

- Pa nisu oni bili svesni da ih vode, niko nije bio svesan da ga vode da ga ubije, svi su mislili da idu na neki rad, da imaju bolje uslove.

Zna~i, nisu znali {ta }e biti?

- Znali su posle kad su ih preveli preko.

Dobro, tetka je stradala u Jasenovcu u Donjoj Gradini, sad da se vratimo na va{u radionicu i lan~aru, spaval ste tako u radionici, odelo niste dobili, dal se hrana pobolj{ala za vas radnike?

- Pa, pobolj{ala se hrana takore}i za sve logora{e, onda u onom momentu kad su usta{e i Nemci kad su napredovali u borbi, kad su zauzimali pojedina mesta, onda su kao i nama davali da se poka`e da su oni pobednici, da su oni jaki i nama davali i leba su nam davali posle i bolju hranu, a ~im ih partizani ili Crvena armija potisne i oni gube oni nama ukidaju te stvari.

Dal je to pobolj{anje bilo jedan, dva dana ili tokom du`eg perioda?

- Znalo je da bude du`e i po mesec dana.

Kad 41?

- Ne, 41.

Ja pitam sad, ajde da se zadr`imo na 41. Vi ste avgusta do{li tamo u lan~aru. Uzmite, ve} septembra ste spavali u lan~ari, dal su vam pobolj{ali hranu ili ste dobijali isto {to i drugi?

- Ne. Mi smo dobijali istu hranu svi koji smo do{li u logoru. Nije to bilo posebno za radnike.

Samo {to ste morali dobijati jedanput mese~no taj paket?

- Da. Nismo mi pakete dobijali 41, mi smo pakete dobijali 43. 44.

A 41. niste?

- Bo`e, sa~uvaj.

Kako se opstalo na radu u lan~aru kad ste dobijali ~orbu sa kukuruznim bra{nom neza~injenu bez paketa?

- Slu{ajte, kako se opstalo. Opstajalo se tako zato {to su doterivane kolone sa sela, deportovana sela kojima je ve} takore}i ~im ga je poveo od ku}e, ovamo-tamo, on je njemu obe}avao da ponese sve {to mo`e. Nije znao da ide da izgubi `ivot. On je poneo sve {to je mogao i hranu, obu}u, ode}u i sve. E, kad je do{ao u taj krug logora, on je video u ~emu je stvar, ali je bilo kasno. Sve to {to nosi sa sobom, njemu je naredjeno da baca na jednu poljanu, a njega kao takvoga bez i~ega preko Save na likvidaciju. Mi koji smo bili u radionicama mi smo se tu, iako nismo smeli, mnogi su izgubili glave {to se ti~e toga, snalazili smo se tu, oni {to su tu ode}u bacali tu, mi smo to krali i sebi stvarali bolje uslove u radionicama ili tamo gde smo spavali. Onda smo, recimo, oni su bacali hranu, slaninu, {unke, mi smo to kupili.

Da li vam usta{e dozvoljavale?

- Slu{ajte, nama niko nije dozvoljavao, recimo ako ho}u ovaj va{ magnetofon da ukradem ja onda gledam kad vi niste tu i kad ne gledate.

Moglo se zna~i ukrati ne{to od tih stvari i hrane?

- Moglo se. Tu smo se mi malo i snabdeli sa ode}om, obu}om i sa hranom i to sve. Mi smo imali takore}i, svaki od nas je imao druga, prijatelja koji su

zajedno spavali ili radili zajedno i jeli zajedno, onda smo mi to imali kao jedan magacin, jedan {pajz.

Jeste imali vi takozvane ekonomiske zajednice?

- Pa tako se to zove.

Dvojica-trojica zajedno, jedan drugome poma`e.

Dobro, ka`u da je to organizacija Komunisti~ke partije, da je ona davala predlog tih ekonomskih zajednica da bi se ljudi medjusobno pomagali?

- Slu{ajte, da li je to i{lo od organizacije ili ne, ja to ne mogu da tvrdim ili ta~no da odredim da je to tako, ali sam `ivot i sam postupak i sama okolina nateruje na to.

S kim ste vi bili u ekonomskoj zajednici?

- Bio sam sa jednim Jevrejinom i sa jednim Srbiom.

Kako se zvali?

- Srbin se zvao Duzemli}.

Odakle je on?

- On je tu iz Bosanske Dubice, on je i danas `iv, samnom u bekstvu se spasio.

A Jevrejin?

- On se zvao Leker.

Odakle je on bio?

- On je bio Sarajlija.

[ta je bio po zanimanju?

- Ni{ta.

Otkud on u radionici?

- Pa, slu{ajte, ubacili ga kao pomo}nika, kao mali Evir, kako je on do{ao u radionicu.

Leker iz Sarajeva, Jevrejin, je li on pre`iveo Jasenovac. Kad je on umro?

- Nije pre`iveo, u bekstvu je.

Aha, prilikom probaja, aprila 45. je poginuo. Ka`ite mi jel on mogao dobijati pakete, taj Leker?

- Nije, zato {to nije imao kome da pi{e, nije imao od koga da tra`i pakete. Svi smo dobijali pakete, Crveni krst nam je slao.

Ovaj Leker, Jevrejin nije imao ko da mu {alje?

- Pa, kad su svi njegovi bili ubijeni.

A ovaj Srbin, jel on primao pakete?

- Jeste, od kom{iluka, nije imao od koga da prima kad su svi pobegli.

I on nije primao?

- Primao je, ali odakle je primao, neznam.

Ali vi ka`ete da su paketi dobijani tek 43. 41. nisu. 41. ste dobijali time {to ste krali {to su novi zato~enici morali da ostavljaju.

- Tu su bile gomile i gomile, bilo je svega.

Pa jel ne bi kad neko ho}e da ukrade hranu ili ode}u da ga usta{a primeti i ubije, dal se to de{avalо, jeste li vi to videli?

- Kako da ne, de{avalо se da su ubijali ljude na djubri{tu koji uzimaju ljudsку od krompira.

Jeste vi videli ili ste ~uli?

- Kako nisam video.

Kada, koga?

- [ta ja znam koga sam video, znam da usta{a onog zato~enika ubije, odkud znam ko je i {ta je. To su bili gradjevinski radnici.

Kad je to bilo?

- To nije bilo jedanput. To je bilo hiljadu puta. To su gradjevinski radnici koji idu u {umu i on je gladan oti{ao na djubri{tu, uzimao ljudske od krompira, ovaj nai{ao i ubije ga.

Dobro, ka`ite mi, radno vreme u lan~ari je bilo koje?

- Sve je bilo od {est do {est.

Jel bilo pauze za vreme ru~ka?

- U jedan sat.

Kolko je bila duga pauza?

- 15 minuta. To uop{te nije bila pauza, primite hranu na kazanu i u hodu, u trku vi tu hranu morate da pojedete zato {to morate da idete na taj nastup da radite.

Vi ste radili pod krovom?

- U radionici u lan~ari.

Na kom ste poslu bili?

- Bio sam na odr`avanju jedne pumpe iz Save je vukla vodu i bacala u rezervoar za njihovu upotrebu, za tu njihovu kuhinju.

Ka`ite mi, 41. godine, jel su zatvorenici mogli da se snabdevaju vodom za pi}e?

- Mogli su.

Gde, kako?

- Bilo je vode i u radionici, sve je to i{lo iz tog rezervoara.

Gde ste imali klozete?

- Isto kao {to vam ka`em, bila je velika i tri mala, no}u su bile kante, kibl i u radionici.

Da li ste 41. jel ste celog dana bili u radionici ili ste mogli da se kre}ete po logorskom krugu, 41. godine?

- Mogli smo da se kre}emo, iz logora nismo mogli da izadjemo. Mi smo i{li na taj takozvani kazan da primamo doru~ak, ru~ak ve~eru, pa smo i{li daleko od radionica.

Dal ste 41. godine videli kad su dovodili nove ljude?

- Kako ne bih video.

Gde bi ih doveli?

- U tunel.

[ta je to tunel?

- Ciglana, to je pravi tunel, mrak.

Kako je to izgledalo?

- Kako izgleda tunel gde ide voz, ovo je zatvoreno i tu ulaze vagoni da tovare ciglu mo`e iza}i i na ovu i na onu stranu, tu su dovodili u tunel i vr{ili pretres i tu su mnogi ljudi izgubili `ivote.

Kako?

- Vi recimo, pretpostavka imate taj prsten, imate sat na ruci, imate lan~i}, ti usta{e tra`e da im to date, a vi mo`da vam je to neka uspomena ili ne{to, vi se oduprete tome, on vas ubije i uzme vam to.

Da li ste bili blizu tunela kad je neko do{ao?

- Slu{ajte, mi smo bili takore}i, uvek i{li smo tom linijom da vidimo {ta se de{ava u tom tunelu zato {to smo i mi pro{li kroz taj tunel, da vidimo {ta }e se desiti da vidimo {ta mo`emo da uzmemo, da ukrademo.

Da li ste mogli da izlazite iz tih radionica, nije bilo problema?

- Bilo je izlaza {to mo`da ni usta{e nisu znale.

Kolko je bilo daleko va{a radionica od tunela?

- Bila je prilepljena za ciglanu.

Kad ste videli ve} 41. odvodjenje nekih novodo{lih zato~enika preko Save u Gradinu?

- To je bilo mnogo. Dolazili su vagoni i vagoni. Oni nikada nisu do{li u logor, nego iz vagona odmah na skelu i u Gradinu. 41. i 42. i 43.

Ka`ite mi da li ste i vi iz radionice kao i ostali zato~enici morali, kad su bili nastupi?

- Nastupi su bili uvek ako se ne{to desi, ako je neko poku{ao bekstvo, ako je trebala neka naredba da nam se pro~ita, ako je trebalo da oni slave neki svoj praznik ili neki svoj uspeh, razumete, to odmah sirena zasvira preko dana

izmedju radnog dana, zna se ne treba niko da pita, odmah je nastup kod baraka i ~ekate da vidite za {to je nastup.

Koji vam je bio prvi nastup i kako je to izlgedalo?

- Jo, kolko sam ja imao nastupa.

Da li se se}ate prvog nastupa, drugog, tre}eg?

- 41. 42. 43. bilo je nastupa svaki dan.

Dobro, ali kakav vam je bio prvi nastup?

- Bilo je jedno streljanje. Nekog zato~enika koji je htio da pobegne, uhvatili ga i streljali.

Pred svima vama?

- Da, da nas sve upla{e, zna~i da }e svakoga tako ne{to da zadesi ako poku{a da be`i.

Zna~i, nije bilo kao u njema~kim logorima, obavezni nastupi svakog dana?

- Za nas u radionici nije bilo nastupa koji su bili obavezni, bio je nastup za one koji nisu zanatlije koji nemaju svoje radno mesto, bio je nastup da se odredi {umska grupa, da se odredi grupa koja }e i}i da kosi seno, i da ih rasporede na spoljne radove.

Da li su oni imali svako jutro nastup?

- Svako jutro i onda su ih slali na radove, uvjek neki koji je bio {to ka`e glavni na ekonomiji na {umskoj grupi, koji je bio glavni on je dobijao iz svoje uprave {ta treba da uradi i on je uzimao ljude kolko mu treba za taj posao.

E, sad mi ka`ite, a vi zanatlije niste morali da idete na te nastupe, samo kad sirena zasvira?

- Kad sirena zasvira i{li smo na to takozvano zborno mesto kod baraka i to znamo ne{to jeste ili neka naredba da nam se pro~ita ili neko da bude streljan, bez razlike, kad sirena zasvira izmedju radnog vremena, od {est po~injemo da radimo, i kad sirena zasvira od {est do jedan zna~i nastup. Ako

zasvira u jedan zna~i to je ru~ak, ako zasvira od jedan do {est uve~e to zna~i da se opet ne{to de{ava.

Jel se se}ate drugog i tre}eg nastupa?

- Ko }e se setiti svega.

Da li ste bili u nekom nastupu kad su odabirali starije i slabije?

- Jesam. Znate {ta, ovako. Logor je znao da broji po pet hiljada zato~enika, a dobiju recimo naredjenje i obavezu iz Zagreba, Siska, Djakova, dobiju obave{tenje da ima toliko i toliko novih zato~enika koji }e sti}i u logor, kuda da ih smesti, nema kud da ih strpa, onda naprave nastup da bi smanjili logor da bi ostavili mesto, tu nije bilo biranja. Oni zadju i ka`u, e tako i tako, to i to, oni nadju neki izgovor, na primer, pred nama su pri~ali, ka`e {ta }emo da uradimo. Daj svakog drugog i vi sad stojite i gledate levo, desno dal ste drugi ili ste tre}i, razumete i onda nastaje jedno kome{anje, da ne bi bio drugi ili tre}i, dok oni ne izaberu. Oni onda ka`u, ne}emo svakog drugog nego }emo svakog petog. E, sad opet gleda{ dal si peti ili nisi peti. To je bilo jedno o`ivljavanje, to je bilo jedno sistematsko uni{tenje, uvek se ne{to izmi{ljaljalo.

Nije bilo da neki usta{ki ~asnik da posmatra stroj i da prstom poka`e?

- Prstom, da, prstom, ka`e ti izlazi, ti, e ti odpozadi iz tre}eg reda, e ti i tako dalje.

Koga su obi~no birali da izadje?

- To su bile njihove stvari koga su oni birali, koga su oni hteli.

Nije bilo starije i slabije?

- Oni su uvek gledali to, stariji i slabiji od kojih nemaju vi{e koristi da im je na teretu i na hrani.

Jel bilo takvih nastupa 41?

- Bilo je svaki mesec. Onda je bilo masovno, dizali sela, to je bilo stalno.

Kakva je bila zima 41?

- [to ka`e ~ovek, ~ovek se obu~e zimski kaput i ~arape, kakva je zima kad ste bosi i goli. Hladno.

Ne ka`ete da je bila izuzetno hladna zima, da li ste vi imali u radionici grejanja?

- Mi smo imali grejanje {to su grejale kova~ke vatre, imali su ~etiri kova~ke vatre na tim vatrama su radili kova~i, tu se kolko-tolko temperatura i onda su nam dali na~ina da napravimo kao pleh na tome da bude kao bubenjare, kao pe}i plehane, i sad kako smo se, kako se mogao ko sna}i. Sve {to nadje{ uzmi i donesi.

Ka`ete 30 vas je radilo u lan~ari. Dal se desilo da u lan~ari u zimu 41. pa 42. neki od radnika u lan~ari bio prozvan i izdvojen za vreme nastupa?

- Jeste.

Ko?

- Bilo je raznih nacija.

Ne, iz va{e lan~are da je neko bio izdvojen za vreme nastupa.

- Bio je izdvojen, ono {to sam ja kazao malopre, da zahvalimo onom Salamonu, on je uvek spa{avao.

Dobro, ali nije bilo posebnih nastupa za selekciju?

- Bilo je nastupa za lan~aru ako je neko iz lan~are ne{to pogre{io, ako je poku{ao da be`i.

A ina~e, izjutro niste i{li na nastupe?

- Ne.

A kad je bilo izjutra ili kad sirena zasvira.

- Ka`em, ako je neko iz lan~are napravio ne{to, onda drugi nisu imali nastup onda je imala lan~ara nastup, ako je neko iz stolarije, samo za stolariju.

Da li se desio takav neki nastup samo za lan~aru i kojim povodom?

- Desio se, kad je ~ovek pobegao, izbo usta{u no`em i pobegao.

Ko je to bio?

- Luka Djak.

Koje godine?

- 44.

I tad je bio nastup u lan~ari. [ta su tad radili?

- Onda nisu vodili ra~una da izaberu nekoga, izabrali su vi{e Srba zato {to je on bio Srbin pa su izabrali isto toliko i Jevre

Nastavlja se